

**УКРАЇНСЬКЕ ПРЯМУВАННЯ
ДО УНІВЕРСАЛЬНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ:
КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ**

Кожна людина, соціальна група, нація, країна впродовж свого життя – в часи бурхливих зламів суспільного процесу або поступового змертвіння застарілих життєвих форм, коли лише нехлюйством чи лицемірством можна було б виправдати збереження звичної конфігурації обґрунтування свого існування, – поновлює фундаментальне запитування: *хто я? хто ми?* Доля України, української нації якнайкраще свідчить про майже вічну актуальність такої проблематизації пошуків ідентичності, бо всі періоди її формування і розвитку були насичені значною чисельністю перешкод на шляху до чіткого усвідомлення українцями, що мешкають в різних частинах країни, якогось єдиного сенсу чи своєї власної природи, чи свого минулого, чи теперішнього, чи майбутнього, чи своєї заповітної мрії про цю минувшину, сьогодення та майбуття.

Філософія ХХ століття винайшла різні варіанти обґрунтування ідентичності через встановлення відносин з Іншим (або Чужим), переконуючи, що Я (або Ми) може встановити, досягнути свою ідентичність саме через ототожнення з Іншим. До того ж частіше йдеться не про звичайну можливість *порівняння* Я з Іншим (або Чужим) з метою відкриття їхніх спільних і відмінних ознак, коли б ця процедура здійснювалась з мета-позиції, а Своє та Чуже втрачали б самостійний статус, набуваючи характеру об'єктів зіставлення. Радше відстоюється діалогічна природа відносин між двома суверенними суб'єктами, що їхній онтологічний статус менш із тим не є рівноцінним. У різний спосіб акцентується буттєва перевага Іншого. Він може виступати, в разі пошуків Я самого себе, як Ти в межах відносин “Я-Ти” і не може перетворюватись на Воно, а смислопороджувальна сила “між” осяяна участю в діалозі найвищого Ти – Бога (Бубер); як той інший, що саме через ставлення до нього і через діалог з ним відбувається моя причетність до події буття, реалізується моє не-алібі в бутті, що вимагає відповідальності мене як активного дієвця (Бахтін); як Інший, що через його лице звертається до мене заклик “Не убий!”, викликаючи в мене усвідомлення відповідальності за його життя (Левінас); як Чужий, що, маючи власний порядок, зачіпає мене, звертається до мене ще до того, як я помічаю його і змістовно відповідаю йому, і моє буття виявляється завжди актом відповіді на ці домагання Чужого

(Вальденфельс) тощо. Розуміючи цю різноманітність описів і пояснень взаємин між Я та Іншим, я в цій статті не надаватиму переваги жодній з наведених концепцій в тлумаченні ідентифікації української нації, оскільки проблематизованим в моїй розвідці буде не онтологічний характер відносин Я з Іншим (чи Чужим), що б примушувало мене міркувати з врахуванням певного вчення. Ця стаття містить спробу, визначаючи сенс прагнення України до Європи як один з можливих складників (або чинників) української ідентичності, віднайти підґрунтя неможливості однозначного тлумачення цього сенсу, яке впливає на формування саморозуміння української нації (нації в політичному сенсі, а не тільки в етнічному) як чогось розпливчастого і вкрай нестійкого. Поділяючи ідею необхідності Іншого для конституювання власної ідентичності, що звучить в згаданих філософських вченнях, я взагалі розумітиму Іншого (Чужого) в найширшому сенсі як інакшого, що не є Я (Ми), має відмінні, а часом протилежні риси: світоглядну орієнтацію, порядок життя, життєвий проект. Найчастіше терміни “Своє” та “Чуже” будуть використані в подальшому викладенні як назви різних груп українців, що мають відмінну ідентичність через визнання як своїх різних цінностей та ідеалів.

Якщо спиратися на те, що ідентифікація відбувається через ототожнення з Іншим, то складнощі в пошуку українською нацією власної ідентичності можуть бути пояснені насамперед багаторазовою за часи української історії зміною природи цього Іншого. Це певний **історичний чинник**, пов’язаний передовсім із бідолашною долею України, що мусила кожного разу визначатися в своїх зовнішніх та внутрішніх стосунках із різними імперіями, боляче роздираючись на шматки; берегти вогник української мови і культури за умов прямих заборон на їхнє життя; терпіти материнське горе знищення чи переселення свого народу; з притаманними українському серцю щедрістю та гостинністю розміщати на своїх теренах тих, хто впродовж віків квапився заселити звільнені від того переселення в різні дальні і найдальші краї території, а тепер вважає за справедливе сприяти реалізації в країні національних інтересів найближчого сусіда¹. Саме неоднорідність української нації, різні представники якої мають відмінні історичну свідомість, породжує її ідентичність тільки в множині – як ідентичності.

Післярадянські часи нашої історії, як і попередні, позначені розмаїттям чи мінливістю характерів тих Інших, що слугували українському народові за підставу ідентифікації і визначення самототожності. Україна нарешті юридично отримала

---

¹До речі, я в недалекі часи післяреволюційної завзятості, коли до весни 2005 року одеські та завезені з різних усюд до наметів в центрі міста прибічники партії регіонів “не здавались помаранчевому ворогу”, чула на власні вуха, як стара прогресивно-соціалістична пані галасливо докоряла одеситам-патріотам України: “Эти хохлы понаехали сюда и меня, русскую, будут учить, как жить!”

незалежність, і це могло би бути неперевершеним досягненням всього українського народу, але так не сталося, бо самий факт незалежності оцінюється по-різному. І хоча важко собі уявити, що значна частина громадян країни може не прагнути незалежності, а мріє про невільне життя в імперії, але маємо саме таке, і це є наслідком різного усвідомлення частинами нації самих себе, наявності різних ідентичностей в Україні.

Одна частина українців прагнула відчутти свою ідентичність через відокремлення від “советського” як найбільш ворожого і чужого, а всі ті, хто уособлює собою його, оцінюються не просто як Інші, що мають якусь інакшість, а як Чужі-вороги, що загрожують самому порядку життя і цінностям українців руйнацією та загибеллю.

Але інша частина звикла затишно почувати себе в тоталітарній імперії, причому не тільки маючи від того дійсний зиск у вигляді ситної партійної пайки, а переживаючи справжнє блаженство від безвідповідальності невільного життя і пишаючись роллю гвинтика великої (!) м'ясорубки, – саме ця частина ототожнювала себе з могутньою радянською країною, де всі народи, як запевняли, за їхнім щирим бажанням, “навеки сплотила великая Русь”, де вони могли почувати себе спокійно-впевнено, бо жили, як про затишок дореволюційної Грузії сумно-іронічно писав М. Лермонтов: “за гранью дружеских штыков”. Післярадянська Росія призначила себе на місце правонаступника СРСР (цілком природно, бо вона на ньому завжди перебувала), й у свідомості цієї другої частини мешканців України відбулася така сама заміна, відтак ідентифікація її відбувається через ототожнення з “великою Росією” і через відчуження від першої частини українців, що отримують від своїх співвітчизників лайливе прізвисько “бандерівців”, тобто сприймаються теж як Чужі-вороги, що випромінюють постійну загрозу.

Ось і виходить, що, враховуючи тільки ці історичні обставини – а таких ще багато в суперечливій долі країни, – однозначна і єдина ідентифікація народу України наразі відбутися не може. Можна побачити, що в самій Україні є значна частина людей, що вважають себе українцями (в політичному сенсі), а своєю Батьківщиною – Україну, з усіма її перемогами і поразками, славою та приниженням як в минулому, так і в сьогоденні. Цей народ несе в своїй історичній пам'яті українську мрію і боротьбу за вільне й самостійне життя в своїй країні, за людську гідність, він у своєму серці виплекав відчуття себе вільними, навіть за умов цілковитої соціальної чи національної неволі. Він визначає як свої ідеали ті демократичні цінності, що вже набули певної реалізації в Європі, а в той самий час вони і були цінностями української нації впродовж всієї її історії – значущість прав, гідності та свобод особи, свободи слова,

наявність правової держави, рівність всіх перед законом, звітність і відповідальність держави перед громадянським суспільством тощо. Тому ця частина українців визнає свою ідентичність саме через ототожнення з європейськими цінностями і підтримує намагання Президента і тих політичних сил, що будують європейський проект для України, хоча, як буде показано далі, цей проект часто-густо набуває міфологічного характеру.

Але інша частина українців, як бачимо, здійснює інший вибір: з вільної особи у вільній країні чи могутньої держави, що використовує людину як інструмент, як гвинтик, обирає друге.² І ця частина усвідомлює свою ідентичність через орієнтацію на Росію як втілення мрії про могутню імперію, не згадуючи, що насправді це є мрією про братерство і рівність всіх отримувати від великої держави шматок ковбаси, розцінюючи найпростіші буденні зручності у вигляді туалетного паперу як незаслужену жертву, покладену на вівтар людини сильною, пильною і такою щедрою державою, за що людина має нести почуття відданості і вдячності разом із незнищеним відчуттям провини (як колись у Д. Пригова: «целу курицу сгубила на тебя страна»).

Такий неоднорідний склад країни, коли мешканці різних її частин протилежним чином усвідомлюють своє минуле, в якому діють різні історичні персонажі, що міняються ролями героїв і ворогів в історичній свідомості різних українців, коли в своїх повсякденних прагненнях українці заходу, півночі, сходу та півдня прямують в різні сторони, потребує кропіткої роботи із формування спільної мети, єдиної системи цінностей, спільної історії українців. Виходить, що “універсальне” у вигляді європейських демократичних цінностей протилежним чином сприймається у різних частинах України, тобто ставлення до “універсального європейського” є відмінним, а тому воно, зрештою, і не сприймається як універсальне.

Взагалі можна спостерігати різноманітні модифікації взаємин між “Своїм”, “Чужим” та “Універсальним”, що теж має бути враховано при аналізі ідентичності. Мабуть, ще з античних часів відомий варіант, коли “Своє” видається за “Універсальне” – звідти і варвари сприймаються не просто як інакші, а як такі “Чужі”, що є порушенням норми “Універсального”, що не дійшли до потрібного рівня розвитку; звідти і європоцентризм, що з його позицій решта країн, народів і культур виступають як ще недорозвинені і як такі, що мають реалізувати в своєму поступі ті ж самі засади і схеми розвитку, що їх вже зреалізувала Європа.

---

²Я маю з цього приводу власний досвід, дещо сумний. Мій батько, народжений в Україні, вже багато років живе в Росії. Під час подій кінця 2004 року він писав мені: “Неужели вы там не понимаете, что без России Украина никогда не сможет быть великой». Я не впевнена, що йому стала зрозумілою моя відповідь: «Украина никогда не хотела быть великой, она хотела быть свободной»

Може бути по-іншому: коли “Універсальне” подається як “Своє” – один з прикладів саме з нашої нещодавньої історії, коли “Радянське” присилювали переживати як “Своє” всіх народів і республік СРСР (і поза його межами – в “соціалістичному таборі”), навіть в разі, коли його чужість виразно проступала і народи прагнули встановити контраст до такого “Свого” через наголос своєї волелюбності – інколи, як достатньо довгий час в Україні та Литві, зі зброєю в руках.³ Отже опоненти європейського вектору розвитку України природно сприймають “універсально-європейське” лише як “чиєсь, що видає себе за спільне”, вважаючи його чужим і навіть ворожим.

Всі ці складнощі як раз і свідчать про потребу формування єдиного для країни проекту, що він набув би статусу “універсального” для всієї України. Але тут виникають надзвичайні труднощі в пошуку єдиних підстав для такого “всеукраїнського універсалізму”, бо “занепад великих порядків, ... одночасне звуження горизонту майбутнього, амбівалентність прогресу, який дедалі більше обертається по колу, є наслідками розуму, який детоталізується і втрачає при цьому опору”.⁴ Так і всі нації, що входили “доброхить” до тотального порядку радянської системи, внаслідок її руйнування мають віднайти підвалини свого життєвіття і своєї ідентичності.

Треба розуміти, що найскладнішою для України в пошуках ідентичності є можливість опиратися на історичну пам’ять, яку ще Дж. Лок визначав як основу чи критерій ідентичності, бо саме в її архівах зустріч українців зі своїми співвітчизниками іншої історико-культурно-цивілізаційної орієнтації відбувається як зустріч Свого з Чужим, що є завжди ворожим, зовсім інакшим, що може завершуватися тільки ворожнечею або розривом. Задля збереження своєї ідентичності відбувається відчуження, нехтування, відкинення такого Свого, що визначений як ворог. Тут відбувається процес “успадкування засадничого насильства”, як це називає П. Рікер⁵, коли одна частина нації визначає певні події минулого як заснування своєї автентичності, своєї історії і відповідно відзначає їх як свята, а інша частина розглядає їх як насильство над своїми пращурами, тобто успадковує їхню образу, обурення і бажання помститися, і навпаки: те, що другі вважають чеснотою і святом, перші переживають як наругу та біду для нації. Всі ці обставини перетворюють ідентичність на щось нестійке. Тому слід взяти до уваги, що при встановленні ідентичності

---

³Я тут не обстоюватиму моєї думки, в якій я впевнена, що “Радянське Універсальне” насправді було “Російським Своім”, що не дуже й приховано правило за спільне для всіх народів, бо це потребує не просто вагомих аргументів, яких не забракне, а й часу, а це питання все ж виводить за межі проблематики цієї статті.

⁴Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого. – Київ: ППС-2002, 2004. – 206 с. – С. 116.

⁵Рікер П. Память, история, забвение / Пер. с франц. – М.: Изд-во гуманитар. лит-ры, 2004. – 728 с. – С. 120.

українській нації вкрай важко спиратися на історичні та мовні референції, що наразі актуалізує зазначене “засадниче насильство”, але треба і згадувати пущені в непам’ять роки, і шукати спільне в теперішньому повсякденному існуванні, щоб формувати єдиний життєсвіт українців, а також заради цього намагатися дійти до усвідомлення солідарної відповідальності нації за майбутню долю її дітей і всієї країни.⁶

Аналіз змісту вибору нацією “стратегії розвитку” (чи просто “форми життя”) може набути більшого смислу, якщо врахувати, що тут ми маємо справу з масовою свідомістю, яка є значною мірою міфологізованою, коли неусвідомлені прагнення і орієнтації людей набувають конкретного смислу через такі ж неусвідомлені запозичення тих ідеологічних формул, що їх проklamують різні державні, політичні, фінансові etc. сили, які зазвичай мають значну зацікавленість у формуванні певних явлень і позицій. Отже можна говорити ще про один чинник нетривалості і нечіткості ідентичності українців – це переважно **міфологічний характер механізмів самовизначення**. В такому разі прямування України до європейських цінностей як важливе гасло, що відповідає стратегічному курсу країни, більшість українців усвідомлює радше у міфологічному вигляді, аніж як свідомо оцінену мету – беремо чи позитивне ставлення людей до такого курсу, чи негативне, неважливо. А відтак і визначення ідентичності нацією теж не має ознак справжності, чіткості і свідомого рішення і не несе в собі якогось однозначного смислу, а натомість під міфологічними картинками має прихований справжній зміст мотивів вибору варіанту ідентичності, який не усвідомлюється.

Пошуки сучасними українцями саморозуміння відбуваються за умов багатьох значливих, але, мабуть, не для всіх очевидних втрат. Це, з одного боку, цілком вистраждана втрата довіри значної частини народу до всіляких програм економічного, політичного, культурного etc розвитку, до рецептів суспільного спасіння на будь-який

---

⁶ Я залишаю поза увагою мотиви, що визначають наміри тих впливових в сучасній українській політичній, фінансовій, економічній сферах діячів, котрі прикривають гаслами про цінності: вірність ідеалам європейської інтеграції або відданість віковичній дружбі братів-слов’ян (при цьому всіх слов’ян, що живуть на заході, до цієї дружби не запрошуючи) – свої власні бізнесові інтереси, як і взагалі в цій статті йдеться скоріше про *цінності* як чинники вибору напряму розвитку країни, ніж про *інтереси*, хоча розвідки в царині інтересів, об’єднання людей на підставі інтересів, взаємодії інтересів і цінностей видаються вкрай важливими і продуктивними. Хоча б через те, що існує безумовна суперечливість інтересів навіть в межах однієї спільноти або навіть в однієї людини, що відбивається на ціннісних гаслах, що від них лунають по країні і світу. Скажімо, один олігарх зі східної області відчув, що вичерпав майже всі результативні для його бізнесу можливості в співпраці з “братами-слов’янами”, до запеклої дружби з якими весь час закликала політична сила, що до неї він належить і її підтримує фінансово. Дійшло до відстоювання навіть державної двомовності, і все це вступало у відкриту суперечку з позицією, що її відстоює Президент. Гасла і зазначені цінності були гучними і відповідними. Тепер дещо нишком-тишком ця політична сила, що тепер при владі, не забуваючи вже зовсім про братів-сусідів, виголошує свій намір підтримувати просування України до Європи, і це гасло не є просто популістською заявою, бо з нього стирчать різки бажання опанувати нові ринки – вже на західному боці країни. І тепер “антикризова” коаліція не змальовує Президента як запеклого ворога України і братів-слов’ян, що впроваджує американські інтереси.

кшталт, до державних і політичних лідерів та їхніх опонентів, а з іншого боку, втрата критичності в ставленні до зазначеного і легке та майже несвідоме прийняття ідей, закликів та приєднання до звинувачень. З одного боку, цілковите зневаження закону чи не всіма громадянами, і представниками вищих щаблів влади зокрема, але з іншого боку, напрочуд кумедне сподівання, що саме ухвалення чергових законів допоможе отямитись знеможеній країні, розв'язати всі її проблеми. З одного боку, скандування всіма до нестями про вірність верховенству права (чи диктатурі закону – це як кому краще бачиться крізь колір свого світогляду), а з іншого, намагання віднайти позаконституційні форми узгодження позицій (меморандуми, універсали), що свідчить про втрату довіри саме до могутності і взагалі дієвості законів. З одного боку, дружнє, до заціпенілості декламування владою і політиками всіх кольорів прийнятних для людей гасел (“економічне зростання”, “краще вже сьогодні”, “здійснення справедливості”, “професіоналізм”, “єдність країни та її народу” тощо), а з іншого боку, повністю відмінна від цих гасел дійсність (коли професіоналізм міністра фінансів формувався на геологічному факультеті, коли справедливість виявляється через планування в бюджеті меншого збільшення заробітної платні, ніж заплановане зростання інфляції, і є безумовною справедливістю лише для тих, хто “равнее других”, а єдність люб'язно подається народові як така, що буцімто вже відбулася через отримання відповідних посад обома політичними діячами, які щойно прагнули президентської булави, а тепер ніяк не можуть поділити владні повноваження, або як така, що проявляється через взаємну повагу політичних сил, коли парламентську трибуну блокують представники владної коаліції (!), щоб опозиція не мала можливості засвідчити вголос як раз відсутність фальшованої єдності).

Звісно ж, що зрозуміти себе народові країни в такому строкатому і суперечливому контексті вкрай важко. Але своєрідність ситуації полягає саме в парадоксальній і настирливій відсутності в народі усвідомлення, що відбувається щось неприпустиме: на чорне говорять біле, діють всупереч закону, передвиборчим обіцянкам – і без моральних і правових наслідків (хоча неприпустимість такої форми поведінки цей народ, безумовно, теоретично визнає, просто те, що фактично відповідає саме цьому теоретично неможливому, не розуміється в його сутності!).

Нерефлексивна масова свідомість легко сприймає запропоновані їй ідеї і рецепти життя як дійсність, на вдаючись до пошуків доказів чи заперечень певних положень. Колись Р. Барт⁷ слушно стверджував, що міф породжується як вторинна семіологічна система внаслідок перекодування звичних значень, коли означальне

---

⁷ Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер с фр. / Сост, общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с. – С. 78.

первинної мовної системи (смысл) стає формою, що він її маніфестує, але в той самий час вона його заступає. Міф експлуатує подвійність означального, щоб використати наявні смисли з метою спорожнити їх до порожньої наративної форми, яку потім можна заповнювати будь-якими означеними. В разі, якщо означальне міфу сприймається як нерозривна єдність смислу і форми, виникає можливість маніпулювання свідомістю споживача міфу, що підпадає впливу його механіки. Але ця механіка така, що вона не веде до беззаперечного засвоєння певних ідей чи положень, що їх пропонують народів, і маніпулювання не відбувається за простою схемою “що дали – те й взяли”, бо масова свідомість не настільки піддатлива, щоб бути простим відображенням. Виявляється, що праві ті дослідники, які вбачають у міфі не простий результат несвідомої колективної проєкції як прямого вираження в певних метафоричних формах конкретних внутрішніх прагнень і бажань, а також не свідомо навіяний фахівцями з ідеології неререфлексивній масовій свідомості перелік ідей чи закликів до дії, а наслідок включення цієї масової свідомості до певної конотаційної системи (в нашому прикладі – “прямування до Європи” як колективне міфологічне переживання цього проєкту, де Європа виглядає як “інкарнація авангарду істинної віри, справжнього розуму, дійсного поступу, цивілізованого людства, універсального дискурсу”⁸), що сприймається як реальне життя, коли індивідуальні прагнення людини чи бажання колективу, набуваючи крайнього спрощення в своєму виразі, “виявляються прив’язаними до інституційного коду конотацій, так що своїм “вибором” я лише підтверджую узгодженість цього морального ладу зі своїми глибинними зачатковими бажаннями”⁹. Отже, життєсвіт нації як міфологізований світ життя України, яка скеровує свою увагу на європейські цінності, структурується ілюзіями, дезавуювати які, розкриваючи справжні їхні підстави, можна лише ціною руйнування текстури життя і реальності буття нації, бо цілісність і надійність життя можливе саме за умов незнання суб’єктом своїх істинних передумов. І споживання міфологізованих проєктів, мабуть, буде незнищеним, бо воно впливає з “імперативу цілісності, що лежить в глибині життєвого проєкту, який не відбувся”¹⁰.

---

⁸ Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого. – С. 117.

⁹ Бодрийяр Ж. Система вешей. – М.: Рудомино, 1995. – С. 160.

¹⁰ Там само. – С. 168.

Можна зазначити два різновиди тих засобів, що здійснюють свій конститутивний вплив на свідомість і діяльність окремої людини чи нації: вербальний й невербальний. Візуалізація культури в ХХ ст. виразилась зокрема в збільшенні впливу на життєдіяльність людини та його самосвідомість різноманітних видовищних форм, яке рівно з природною мовою уможлиблює ідентифікацію через застосування цих форм. Вже давно стало *locus communis* твердження, що соціальна реальність за таких умов конститується як система видовищних форм, як “нагромадження вистав”, коли об’єктивуються певні способи світобачення, набуваючи вигляд соціальних інститутів, явищ, подій. Вони стають інструментами ідентифікації, надаючи людині чи колективу не так мову для вираження іманентних змістів, як засоби для структурування і означення власної самості, яка завдячуючи цим засобам і здобуває смислову визначеність, що фіксується в акті самоототожнення.

Політичний і моральний вибір українцями демократичних цінностей в контексті такої реальності постає як сукупність явищ, організацій, гасел, варіантів практичних дій як видовищних феноменів, в яких різні форми людської думки і дії, що конституують сам світ політичного та морального, втрачають характер суб’єктивних породжень, а виявляються об’єктивними втіленнями. Сам устрій політичної реальності набуває “чітких контурів в межах сприйнятого досліду”, і, як показує С. Бак-Морс, самосвідомість має “форму не стільки політичну, скільки театральну”¹¹. Позаяк вся міфологізована реальність нашого життя отримує вигляд шоу; коли всі мають старанно виконувати ролі, що їх диктують закони театрального жанру, натягувати маски, що потім осягатимуться як самість, тоді й ситуація вибору стратегічного курсу країни чи приєднання до нього теж розвивається як вистава, участь в якій не тільки і не стільки маніфестує справжні потреби і переваги нації, що б могли розкрити в автентичному вигляді її самість, скільки інтерпретує неусвідомлені внутрішні імпульси, що одержують через цю інтерпретацію визначеність і стійкість, сенс котрих як свою підставу має не зазначені імпульси, бажання чи потреби, а соціально сформовані позірності, що їхня онтологічна перевага є очевидною.

Таке бачення конституювання ідентичності здобуло свого опису і витлумачення в різних філософських вченнях: в межах, скажімо, Марксової концепції ідеології як ілюзорної свідомості, відповідно до якої люди формують систему ідей і здійснюють певні дії в соціальній реальності, не усвідомлюючи справжні підстави цих ідей та дій. Тоді політичний вибір, що здійснюється несвідомо під впливом навіяних ідей, через наслідування форм політичної дії, вписується у формулу, що нею С. Жижек позначив

---

¹¹ Бак-Морс С. Биография мысли. «Passagen-Werk» В. Бенъямина // Историко-философский ежегодник’90. – М.: Наука, 1991. – С. 251.

підхід Маркса до ідеології: “Вони не усвідомлюють цього, але вони це чинять”.¹² Тоді досягнути автентичної самоідентифікації можливо через розкриття ілюзорного характеру ідеології і відновлення її реального підґрунтя – конкретних економічних відносин. Але дійсність свідчить, що можлива й інша формула, що її Жижек застосовує до неklasичного трактування ідеології П. Слотердайка, який показав домінування в ідеології цинічного модусу: “Вони прекрасно усвідомлюють, що чинять, утім продовжують чинити це”.¹³ Згідно зі Слотердайком, таке становище унеможливорює критику ідеології і означає перебування людини і суспільства в ситуації постідеологічного світу, коли споживання ідей і форм соціальної дії включає в себе розуміння стимуляційної природи будь-якого ідеологічного тексту. Характеризуючи різні прояви політичного цинізму періоду Ваймарської республіки як *als-ob*-республіки, автор, поміж іншим, показує: «Мистецтво політичної симуляції пройняло весь спосіб мислення правих змовників. Оскільки вони вважали себе ошуканими, іншими словами, сприймали свою ошуканість як підставу для власних ошуканств, вони надавали собі право проголошувати таємну війну реальності. Бажаючи врятувати популістські ілюзії, традиційні привілеї та патріотичні фантазії про велич, вони оголосили лукавство справжньою мораллю. З підступним гіперреалізмом вони заходилися захищати свої ілюзії». ¹⁴ Не буде заперечень, коли я скажу, що ця характеристика неначе списана з нашого сьогодення, причому їй цілком підпадають представники всіх політичних сил країни, що формулюють для громадян проекти щасливого життя. Як бачимо, Слотердаjk підкреслює, що відбувається *свідомий* захист реальності політичних дій і політичного вибору, яку від самого початку розуміють як симуляційну. Тут існує певний зазор між реальністю і політичною симуляцією, що його усвідомлюють автори останньої. Для цинічного розуму обов’язкова дистанція між ідеологічним текстом і прихованим змістом, і реальність (“прихований зміст”) витісняється текстом, репресується задля збереження власної стійкості і тривалості (це дозволяє Жижеку вважати ідеологічною ілюзією ствердження смерті ідеології).¹⁵ Політична симуляція, що є сфабрикованою цілком свідомо, структурує соціальну дійсність в такий спосіб, що людина і маса людей зберігають чітке розуміння дійсного стану справ, але продовжують діяти так, нібито не усвідомлюють цього, тому що перебувають в омані не щодо дійсності, а щодо ілюзії, “що структурує їхню соціальну активність”, тобто зовсім не знають, що ілюзія конститує їхнє фактичне ставлення до реальності. В сучасному світі небагато людей вірить в ідеологічні “істини”, але всі перебувають під

¹² Жижек С. Возвышенный объект идеологии. – М.: Художественный журнал, 1999. – 236 с. – С. 40.

¹³ Там само. – С. 36.

¹⁴ Слотердаjk П. Критика цинічного розуму. – Київ: Тандем, 2002. – С. 426.

¹⁵ Жижек С. Возвышенный объект идеологии. – С. 36.

владою ідеологічного фантазму, який, за словами Жижека, і становить “фундаментальний рівень ідеологічної симуляції”, завдяки чому не дійсність постає в ілюзорному вигляді, а ілюзія структурує і означає соціальну дійсність.¹⁶

Симуляція вплетена в структуру самої реальності, що унеможливорює розрізнення справжнього та несправжнього. Політична реальність вибору вектору розвитку країни втягує людину в свій симуляційний простір, пропонуючи вербальні формули і візуальні жести як засоби здійснення вибору позиції, орієнтації, поведінки. Маніпуляція масовою свідомістю, що здійснюється ідеологами різного гатунку, стає можливою, як зазначає Рикер, через наявність певної лакуни між “потребою в легітимності, що випливає із системи влади, і нашою відповіддю у формі віри”¹⁷, коли ідеологічні вислови починають викликати до себе довіру саме тому, що вони надають стильового і змістового зовнішнього оформлення спонтанним, майже не усвідомленим імпульсам людини або колективу. Ця довіра переростає згодом у впевненість саме через дію механізмів легітимації, як про це писав ще М. Вебер – від “вождь є посланником згори” через “так дано одвіку” до “експерт діє від імені знання”. В нашій ситуації є присутніми різноманітні способи легітимації певних стратегій розвитку країни, коли навіювання йде нескінченим колом виголошень різними політичними силами певних проєктів, часто протилежних за змістом. Так, реальний план просування до Європи і насправді важливий і адекватний для України проєкт її майбутнього в єдиній родині європейських країн, що поділяють демократичні цінності, а також всі ідеї протилежного сенсу подаються через певні ідеологічні конструкції, тому що нація на рівні масової свідомості здатна сприйняти як переконливі саме їх, надихаючись власноруч збудованими на їхній підставі міфологічними утвореннями.

Саме те, що ці соціальні символи можуть породжуватися динамікою самої мови політичної реальності, втрачаючи обґрунтованість їхнього смислу деякою вихідною “*Sache selbst*“, перетворює їх на ефективне формуюче знаряддя, що дозволяє проявити їм в усій повноті свою спокусливу природу. В такій дійсності відсутнє прагнення до істинного становища речей: “Заялозити смисл, позношувати і виснажити його, щоб звільнити чисту звабу нульового означального, порожнього терміну”¹⁸, щоб кожен споживач такої спустошеної формули, яка закріплює деякий зміст в самому загальному вигляді, мав можливість віднести її до будь-якого означеного, забезпечуючи собі в такий спосіб дійсність свого буття. От і маємо таку “звабу нульового означального” – Європейського проєкту як незрозумілої мрії, за якою може приховуватися будь-яке

¹⁶ Жижек С. Возвышенный объект идеологии. – С. 40.

¹⁷ Рикер П. Память, история, забвение. – С. 122.

¹⁸ Бодрийяр Ж. Соблазн – М.: Ad Marginem, 2000. – 320 с. – С. 140.

означене, хоча б “євроремонт”, що в нашій повсякденності виявляється стінками з гіпсокартону, навісними стелями і радянсько-турецьким гламуром в оздобленні приміщень. Або, в разі негативного ставлення до європейського напрямку розвитку країни, маємо протиставлення Європи і Росії, начебто входження до Європейського союзу неодмінно означатиме повну руйнацію зв’язків з нашим найближчим сусідом і водночас, через це, нашу власну неминучу смерть.

А це як раз і означає, що ідентифікація українців у вигляді експлікації власної сутності не може бути досягнута, оскільки в такому позірному світі суб’єкт може зберігати надійність свого існування, тільки коли не усвідомлює справжніх його підстав, бо інакше руйнуватиметься соціальна реальність і онтологічна стійкість нації, що задля цієї стійкості масова свідомість і обирає міфологізований варіант життєвого проекту.

З огляду на зазначене, найскладнішим в аналізі вибору Україною європейського вектору як “свого”, мабуть, стають пошуки істинних підстав такого вибору, оскільки символізація, що конституює ідентичність української нації, яку було визнано міфологізованою, не в змозі цілковито охопити самість і має завданням не так виразити її, адже вона завше залишається непрозорою, як маскувати. Самість нації, будучи репресованою внаслідок свого травматичного характеру – а кожен учасник політичного життя і українська нація в цілому має власні мотиви такої репресії, що засвідчують наведені хоча б в цій статті приклади з історії України, – як справжня реальність, уникає показатися навіть у вигляді симуляції, і дійсність політичного життя постає як схованка від тих переживань і спогадів, що зберігають сліди “засадничого насильства”. Для долання цього, якщо воно можливе, потрібно, мабуть, звертатися не до “героїзму розуму” (саме такий заклик пропонував свого часу Гусерль європейцям задля виходу з кризи), а до розуму, що “потребує не стільки героїв, скільки партизанів і контрабандистів”.¹⁹

Оскільки в такій ситуації раціональні аргументи не діють, жодні фактичні приклади з історії не переконують, то видається, що не слід нехтувати всіма можливими ідеологічними засобами з метою формування спільного українського життєсвіту, бо вправна робота на цих теренах може стати важливим чинником формування єдиної української ідентичності. Може, зрештою через застосування ідеологічних засобів, шляхом впливу на масову свідомість можна буде, нарешті, зруйнувати ті застарілі міфи про Україну, які не дозволяють цій країні жити нормальним життям. Важко виправляти образи минулого в душах людей, хоча б через актуалізацію “засадничого насильства”, яке я вже згадувала. Але всі пропозиції забути

¹⁹ Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого. – С. 114.

минуле внаслідок його суперечливості та скеровувати увагу на майбутнє непродуктивні, бо майбутнє може зрости лише на певному ґрунті, отже треба формувати *новий образ минулого*. Безумовно, треба віддати належне всім намаганням Президента та його споборників відновити історичну свідомість українців, залучаючи до споминів важливі події минулого, переважно трагічні, запроваджуючи нові світоглядно значущі ритуали поминання. Але за умов панування міфологічних механізмів формування уявлень про життя такі масові обряди, що в них знов-таки бере участь лише частина українців, в той час як решта посилає прокляття на їхні голови, вперто наполягаючи, що, скажімо, голодомору в Україні не було, навряд чи стануть дієвими засобами формування єдиного бачення нацією минулого. Тут призначений “зверху” пафос трагічного поминання може позначитися як на невимушеності тону учасників, так і на ступені довіри глядачів.

Тому слід, не відкидаючи жодних засобів досягнення справжньої єдності нації, серйозно поставитись до продуктивних можливостей ідеології, якої вкрай бракує сучасній Україні. Попри усю проблематичність для української нації спиратися на історичні спогади, шукаючи ідентичність, все ж таки треба сягати найглибшого рівня пам'яті, де відбуваються символічні опосередкування дій, запроваджуючи пам'ять до конституювання ідентичності через наративну функцію, як вважає Рикер²⁰, а також через візуальні та музично-звукові форми. Як не дивно виглядає, але приходиться визнати, що задля здобуття справжньої ідентичності нація має пройти через чергову ідеологічно-міфологічну обробку, бо в інший спосіб масова свідомість не здатна до трансформацій. Звісно, що межа поміж позитивним впливом ідеології та зловживанням ідеологією і пам'яттю не встановлена наперед, тут є безумовні підстави для ворожих для нації маніпуляцій, але історія не знає прикладів, коли можна було б дати собі раду без міфів. Тому слід не тільки покладатися на “героїзм розуму” і руйнувати небезпечні для нації і країни міфи, а й створювати український міф про Україну, що в ньому постане по-новому осмислене минуле, яке не буде ворожим для сучасників.

І тоді відкриється, що не тільки те, що мало бути “єдиним Своїм” – Україна – має в собі поділ на Своїх та Чужих, а що кожна з частин українців несе в собі частинку Чужого, що є просто Інакшим, але в жодному разі не ворожим. Крім того, слід згадати, що в нещодавньому минулому було так багато спільного “Свого” у всіх народів СРСР, а не тільки в українців. Коли мешканці західної України, що ототожнюють себе з Європейськими цінностями і відкидають все “совєтське” і російське як Чуже-вороже, і представники південно-східних районів країни, що ототожнюють себе саме з радянським і російським, пригадають, що в їхньому нещодавньому минулому було те

²⁰ Рикер П. Память, история, забвение. – С. 124.

спільне, що жодна зі сторін не може відкинути як небезпечне й вороже: Микола Амосов і Андрій Сахаров, Сергій Корольов та Петро Капіца, Святослав Ріхтер і Борис Гмиря, кінофільми “Летять журавлі” Калатозова та “Тіні забутих предків” Параджанова, “Іронія долі, або з легким паром” Рязанова та “Покаяння” Абуладзе, симфонії Шостаковича і Шнітке, пісні Івасюка і Дунаєвського, поезія Ахматової та Ліни Костенко, Арсенія Тарковського та Едуардаса Межелайтіса, анекдоти про Брежнєва та Клуб Веселих і Найкмітливіших і багато-багато іншого, – тоді підстави для єдності почнуть формуватися.

Крім зазначених історичних і “міфологічних” причин нетривкості ідентичності, є причини **структурного** характеру, і це стосується вже не тільки українських пошуків, хоча виявляє себе і в них також в усій повноті. Йдеться про саме значення поняття “ідентичність”, що, за Рикером, складається з двох компонентів, які можуть бути зведеними до *idem* (подібний, той самий – має в собі певну форму незмінності в часі, що до нього протилежними значеннями будуть: різний, відмінний, мінливий) та *ipse* (самість, я сам – має в собі визначення безперервності, сталості, постійності в часі, що до нього протилежними значеннями будуть – інакший, інший)²¹. Нестійкість ідентичності може ґрунтуватися саме на складностях її стосунку до часу, бо збереження ідентичності в часі спирається на вигадливу гру між самототожністю (*idem*) і самістю (*ipse*). Часто спрацьовує так звана “спокуса ідентифікації”, що полягає в зведенні ідентичності *ipse* до рівня *idem*, тобто коли один з можливих способів самоототожнення починає правити за “твердість характеру”, виступати як незмінна самість²². З огляду на це, українська нація постає як від самого початку нестійке утворення, бо саме її *idem* становить щось плинне, мінливе, бо конкретні форми її “свойості”, “той-самості” в різні історичні періоди набували чи не протилежного значення, як про це вже йшлося в цій статті. І коли самість, *ipse* відбувається не в інакший спосіб, як через ототожнення з однією з форм подібності, то маємо розмаїття ідентичностей там, де очікували єдиний смисл національної самототожності.

Проте Рикер розглядає таку складність ідентифікації як засіб досягнення адекватного саморозуміння і визначення ідентичності, але цей засіб виявляється шляхом значних втрат і тяжких перевірок, які, менш із тим, врешті-решт уможливають здобуття самих себе. Коли самість, що ототожнювала себе з одним із можливих варіантів своєї реалізації, розуміє, що ця форма вже себе вичерпала, є знеціненою, вона набуває “монотонної форми байдужості”²³, говорячи словами

²¹ Рикер П. Герменевтика. Етика. Політика: Московские лекции и интервью. – М.: АО «КАМІ», Изд. центр Academia, 1995. – 160 с. – С. 19.

²² Рикер П. Память, история, забвение. – С. 119-120.

²³ Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого. – С. 116.

Вальденфельса, або перебуває в стані смислової порожнечі. Тоді Я (або Ми) усвідомлює себе як *ніщо*, і це важке і важливе випробовування має закінчуватися *рефігурацією Я*, тобто – в нашому випадку – драматичним перетворенням самості української нації. За Рикером, сутність Я (і Ми – *Н.І.-Г.*) полягає в наявності горизонту можливостей: Я можу говорити, можу здійснювати вчинки, можу нести відповідальність за вчинки, про мене може розповідати історія²⁴. Коли самість “сповзає” до одного варіанту з цього горизонту можливостей і кам’яніє в такому вигляді, нехтуючи іншими варіантами, що заздалегідь визнаються як Чуже, в разі знецінення цієї обраної форми реалізації вона втрачає будь-який сенс.

Здається, що з українською нацією саме це й відбувається: одна її частина закарбувала в собі образ України як своєї улюбленої незалежної держави, а всі решта, хто невільно став заручником власної історичної долі, вважають незалежну Україну (країну, в якій вони мешкають і громадянами якої вони є) Чужою, чим легко вдається занапастити своє життя. Така скам’янілість і вперте чіпляння за ті варіанти ідентичності, до яких частини нації були призвичаєні, заважає реалізуватися тій рефігурації, тому перетворенню нації, яке свідчитимете про набуття або хоча б просування до справжньої єдності. Але видається, що діалог розпочинається вкрай повільно і важко. Перебування в стані повної спустошеності, в стані *ніщо*, що в ньому опинилася українська нація на черговому історичному зламі, не стільки свідчить про нікчемність, скільки про загостреність запитування “Хто ми?”. Тому залишається сподіватись, що вона ще не втратила здатності здобувати історичні уроки і змінюватися, збагачуючи горизонт власних можливостей через приязне ставлення до тих своїх співвітчизників, які сприймаються як Чужі-ворожі, що загрожують життєвому ладу. Відкриття в Своєму не тільки “своїсті”, а й “чужості”, що не є загрозливою, пішло б на користь справі осягнення ідентичності українською нацією. Шукання і мандри ще не скінчені.

Колись завдяки видатному українцю Сковороді був сформований образ українця як вічного мандрівника. Взагалі-то мандрувати корисно – якщо мати розплющені очі, серце і розум. Тоді й подорожування не світом, а од світу – до самих себе – може стати відкриттям власної ідентичності. А коли бігти від самих себе, ховаючись у примарах власних або чужих ілюзій, то, не дай Боже, вийде за Рильським:

Невже й тобі, нових часів Едіпе,
Сліпе блукання Мойра прирекла?

---

²⁴ Рикер П. Герменевтика. Етика. Політика: Московские лекции и интервью. – С. 40.